

UDK 81'367.3

Izvorni znanstveni članak

Prihvaćen za tisak 14. 11. 2023.

<https://doi.org/10.29162/jez.2023.5>**Lejla Tekešinović¹****Ružica Seder²**¹ Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu² Filozofski fakultet Univerziteta u Novom Sadu

O adverbijalnim značenjima relativnih klauza u francuskom jeziku i njihovoj transpoziciji u srpski, hrvatski i bosanski jezik

Ovaj rad razmatra adverbijalna značenja relativnih klauza u francuskom jeziku. Naime, relativnim klauzama mogu se iskazati značenja analogna onima koja se izražavaju adverbijalnim klauzama (uzročno, posljedično, dopusno, vremensko, pogodbeno, namjerno), što je dobrim dijelom i prepoznato u literaturi koja se odnosi na francuski jezik, a u manjoj mjeri u onoj koja se bavi srpskim, hrvatskim i bosanskim jezikom. Glavni je cilj ovoga rada, prije svega, detaljnije razmatranje te pojave – i njezina teorijskog okvira i najbitnijih sintaktičko-semantičkih i kontekstualnih uvjeta u kojima se ona ostvaruje u francuskom jeziku. Dobiveni rezultati pružit će sveobuhvatniji uvid u osobitosti takvih relativnih klauza u francuskom jeziku te omogućiti sagledavanje značaja njihova pravilnog prepoznavanja pri prevođenju na srpski / hrvatski / bosanski jezik. U uvodnom dijelu rada obrazlažu se ciljevi i metodološki postupci, a potom se, u teorijskom dijelu, daje osvrt na istraženost spomenute pojave u literaturi. Treći, glavni dio rada, sadrži analizu primjera iz korpusa, da bi se u četvrtom dijelu iznijeli glavni zaključci koji iz takve analize proizlaze.

Ključne riječi: relativna klauza, adverbijalna značenja, francuski jezik, srpski / hrvatski / bosanski jezik

1. Uvodna razmatranja

Neposredan povod za ovaj rad jest studija Miloša Kovačevića *O složenoj rečenici s uzročnom relativnom klauzom* (Kovačević 1988a), u kojoj autor obrazlaže mogućnost obilježavanja uzroka relativnom klauzom u srpskohrvatskom jeziku te sintaktičko-kontekstualne uvjete pod kojima se ta pojava realizira. U tom kontekstu posebnu pozornost privlače noviji radovi hrvatskih autora (Belaj 2019: 306–310; Belaj i Tanacković Faletar 2020: 344–352).¹ Taj je fenomen jednako prisutan i u francuskom jeziku, u kojem je prepoznato da se, osim uzročnog, relativnom klauzom mogu izraziti i druga adverbijalna značenja. Naš je cilj prije svega, u svjetlu teorijskih navoda i usporedbom s njima na primjerima iz odabranih djela, detaljnije analizirati spomenutu pojavu u francuskom jeziku s naglaskom na najbitnijim sintaktičko-semantičkim i kontekstualnim uvjetima u kojima se ona ostvaruje. Praktična primjena tako dobivenih rezultata mogla bi se odraziti na planu strukturiranja složenog iskaza, i u francuskom i u srpskom / hrvatskom / bosanskom jeziku pri prevodenju s jednog jezika na drugi. U skladu s tim, drugi cilj ovog rada jest razmatranje značaja pravilnog prepoznavanja adverbijalnih značenja relativne rečenice i njegove refleksije na prenošenje značenja čitave složene strukture u ciljni jezik, a njegova praktična primjena mogla bi se ogledati u prevoditeljskoj praksi.

Zbog ograničenog opsega članka, ovdje će se razmatrati samo relativne rečenice s antecedentom, iako pojedini izvori (Wartburg i Zumthor 1958: 137) ukazuju na mogućnost izražavanja adverbijalnih značenja i relativnim rečenicama bez antecedenta.

2. O adverbijalnim značenjima relativnih rečenica u literaturi

Da se relativnim klauzama mogu izraziti različita adverbijalna značenja, potvrđuju brojni navodi francuske, kao i literature koja se bavi francuskim jezikom. Postojanje takvih relativnih rečenica, smatra Guberina (1952: 298), nije sporno: „Nije potrebno ovdje dokazivati – veli on – da relativne rečenice mogu izraziti one iste odnose koje izražavaju adverbijalne rečenice. Gramatička su ispitivanja to utvrdila, a i suvremenije normativne gramatike prihvaćaju te rezultate.“ U tom kontekstu, Grevisse (1995: 271) te Fairon i Simon (2018: 1015) ističu da zavisna relativna rečenica, precizirajući neku imenicu ili zamjenicu, često istovremeno ima ulogu adverbijalne dopune izražavajući ideju cilja, uzroka, pogodbe, posljedice i druge ideje.

Mnogi autori spomenuta značenja dovode u vezu s tipom relativne klauze. Tako Sandfeld (1936: 250–251) precizira da restriktivna (determinativna) relativna klauza može imati pogodbeno (*Un mari qui aimerait sa femme penserait à toutes ces*

156 ¹ Neki od najznačajnijih zaključaka ovih istraživanja bit će predočeni u nastavku rada.

choses-là. / Muž koji bi [= ako bi muž] volio svoju ženu mislio bi na sve te stvari.), namjerno (*Aussi finit-elle par chercher quelqu'un, un homme qui l'accompagnerait. / Stoga je ona naposljetku tražila nekoga, nekog čovjeka koji bi [= da bi] je pratio.*) i posljedično značenje (*Il n'est si bon cheval qui ne bronche. / Nema tako dobrog konja, koji se ne spotakne. [= Nema tako dobrog konja, a da se ne spotakne. / Nema konja tako dobrog, da se ne spotakne.]*).

S druge strane, nerestriktivne (eksplikativne) klauze (252–253) također mogu imati vrijednost zavisne posljedične rečenice (*Cette brutalité affola Françoise, qui se rua sur elle. / Ta je surovost uzrujala Françoise, koja [= tako da ona] nasrnu na nju. – Sa belle voix grave frappa Morières qui la regarda avec un commencement d'intérêt. / Njezin lijepi ozbiljni glas iznenadi Morièresa, koji je [= te je on] počeo sa zanimanjem gledati.*), kao i značenje uzroka (*Le valet de chambre, qui se sentait chez lui, criait très haut. / Sobar, koji se osjećao kao da je kod svoje kuće, derao se na sav glas. [= Sobar se derao na sav glas jer se osećao kao kod kuće.]*) i dopusnosti (*Lui qui ne dansait pas, qui ne se battrait pas non plus, la griserie de ce bal héroïque l'envahissait. / Njega koji nije plesao, koji se ne bi ni tukao [= Iako nije plesao, iako se ne bi ni tukao], obuzimala [ga] je opojnost tog junačkog bala.*). Béchade (1989: 320) primjećuje da relativna klauza, bilo eksplikativna ili determinativna, iako vrlo često služi samo za to da upotpuni svoj antecedent (ne iskazujući pritom neku posebnu vrijednost), također može imati različita adverbijalna značenja i da se tada njome može iskazati ideja vremena, uzroka, dopusnosti, posljedice, namjere ili pogodbe. Najveći broj tih značenja iskazuje se, po njemu, eksplikativnom relativnom klauzom. U osvrtu na semantiku relativnih klauza, Točanac-Milivojev (1989: 55) ne ograničava adverbijalna značenja relativnih klauza u smislu njihove restriktivnosti / nerestriktivnosti, nego samo navodi da relativna klauza, pogotovo ako je eksplikativna, može imati adverbijalna značenja, te je tada moguća njezina transformacija, čiji je rezultat adverbijalna klauza, kao u primjeru: *La neige, qui n'a pas cessé de tomber depuis trois jours, bloque les routes. / Snijeg, koji već tri dana neprestano pada, blokira puteve. / Comme la neige n'a pas cessé de tomber depuis trois jours, elle bloque les routes. / Kako snijeg već tri dana neprestano pada, (on) blokira puteve.* Osim tog, kauzalnog, navodi se također temporalno, kondicionalno i konsektivno značenje.

Riegel i dr. (1999) navode da se eksplikativnim relativnim klauzama mogu izraziti sve vrste adverbijalnih nijansi (484) ne spominjući, dakle, u tom smislu determinativne rečenice. Umetanjem *alors, en effet, certes, pourtant, donc* ove vrijednosti, kako primjećuju, postaju još jasnije (485). Također govore i o relativnim klauzama sa značenjem mjesta – *les relatives compléments circonstanciels de lieu* (488). Najeksplicitnije se po ovom pitanju izjašnjava Nazarenko (2000: 118), koja ističe kako uloga relativnih eksplikativnih klauza nije u tome da determiniraju supstantivni antecedent, nego da uvedu neku okolnost (*circonstance*) vezanu za taj antecedent

(dopusnu, posljedičnu, uzročnu).² Nerestriktivne relativne rečenice, smatra i Papić (1984: 198), mogu dobiti značenje kauzalne (*Paul, qui est rusé, saura se tirer d'affaire. / = parce que / Paul, koji je lukav, znat će se izvući iz nepritike [= Paul će se znati izvući iz nepritike jer je lukav.]*), koncesivne (*Paul, qui a le coeur faible, prétend faire l'ascension du mont Blanc. / = bien que / Paul, koji [iako] ima slabo srce, namjerava se penjati na Mont Blanc.*) i pogodbene rečenice (*Un homme qui t'entendrait parler ainsi te croirait méchante. / = si / Čovjek koji bi te čuo da tako govoriš, smatrao bi te nevaljalom. [= Ako bi te neki čovjek / netko čuo da tako govoriš, smatrao bi te nevaljalom.]*). Međutim, u primjeru koji navodi za pogodbenu značenje jasno je da se radi o restriktivnoj, tj. determinativnoj relativnoj rečenici budući da je antecedent neodređen (*un homme*) za razliku od preostala dva primjera u kojima je antecedent vlastito ime (*Paul*). Ni Varga (2005: 126) u tom kontekstu ne spominje determinativne, nego samo apozitivne odnosno eksplikativne relativne rečenice navodeći da njihova vrijednost može biti analogna značenjima pojedinih adverbijalnih klausa, tj. da one mogu iskazati logičko-vremenske odnose (*rappports logico-temporels*), kao što je to uzročno značenje u primjeru *J'utilise toujours ce dictionnaire, qui est le plus complet. / Koristim uvijek taj rječnik, koji je [= jer je] najpotpuniji*.

Deloffre (1975: 52, 63) napominje da značenje relativne klauze ovisi zapravo o glagolskom načinu koji je u njoj upotrijebljen. Tako relativne klauze s glagolom u subjunktivu ili u infinitivu imaju finalno ili posljedično značenje, i to iza glagola koji označavaju neku namjeru: *Je cherche quelqu'un qui puisse me traduire ce passage. / Tražim nekoga tko bi mi mogao prevesti [= da mi prevede] ovaj odlomak. – Il cherchait une main à quoi s'accrocher. / Tražio je neku ruku za koju bi se uhvatio [= Tražio je neku ruku, da se za nju uhvati]*. One pak relativne klauze čiji je glagol u kondicionalu dobivaju pogodbenu značenje: *Une femme qui m'eût aimé aurait chéri ma gloire. / Žena koja bi me ljubila [= Ako bi me (neka) žena ljubila,] voljela bi moju slavu*. U srednjem vijeku te u klasičnom jeziku zamjenica *qui* je u ovom slučaju imala značenje *si quelqu'un, si on* (62). Wartburg i Zumthor (1958: 137) također ukazuju na povezanost između glagolskog načina i finalne (subjunktiv), odnosno pogodbene značenjske nijanse (kondicional). Pored subjunktiva, glagol u infinitivu također se dovodi u vezu s finalnom značenjskom nijansom (138). Relativnu klauzu tada uvodi relativna zamjenica u kombinaciji s nekim prijedlogom ili prilogom *où* (*Il semblait chercher un témoin à qui prouver son honnêteté. / Kao da je tražio svjedoka kojem bi dokazao [= da bi mu dokazao] svoje poštenje. – Il aurait eu besoin d'une main à quoi s'accrocher. / Trebala bi mu (neka) ruka za koju bi se uhvatio [= Trebala bi mu (neka)*

² Sličan stav iznosi i Nyrop (Nyrop 1930: 373), koji relativnim klauzama pripisuje ponajprije adverbijalne vrijednosti, a tek u napomeni (374) navodi da „u mnogim slučajevima, naročito u uskličnim konstrukcijama, relativna klauza ne donosi nikakav precizan smisao i mogla bi biti zamijenjena nezavisnom rečenicom“, uz komentar da je iskaz *ton petit frère qui est malade* skoro sinoniman iskazu *ton petit frère est malade*.

ruka da se za nju uhvati.] – Il ne désirait qu'un lit où dormir. / Želio je samo krevet u kojem će spavati. [= Želio je samo (kakav) krevet da u njemu spava.].

Osim toga, ti autori navode i primjere relativnih klauza bez antecedenta u kojima prepoznaju pogodbenu (*Qui l'interrogerait aujourd'hui n'en tirerait rien. / Tko bi ga [= Ako bi ga netko] danas ispitivao ništa iz njega ne bi izvukao.*) i vremensku značenjsku nijansu (*Nous attendrons ici ce qu'il faudra. = tout le temps qu'il faudra / Čekat ćemo ovdje onoliko vremena koliko bude trebalo [= dokle god bude trebalo.].*) Jedini tip relativne rečenice – ističu također – koji uvijek ima adverbijalno značenje jest klauza koju uvodi relativni prilog *où* i njegove kombinacije *par où*, *jusqu'où* itd. (*Retournez d'où vous êtes venu. / Vratite se odakle ste došli. – Je vous suivrai partout où vous irez. / Pratit ću vas svud gdje budete išli. – Je ne l'ai pas trouvé là où je le cherchais. / Nisam ga pronašao tamo gdje sam ga tražio.*)

Pojedini autori takve relativne klauze i terminološki izdvajaju. Tako Mauger (1968: 175–176) relativne klauze dijeli na one koje su jednostavno determinativne (*propositions simplement déterminatives*) i one koje izražavaju neku okolnost (*propositions relatives exprimant une circonstance*). Prve često imaju pridjevsku vrijednost: *L'heure qui conviendra, l'heure qui conviendrait = l'heure convenable / Sat koji će odgovarati, koji bi odgovarao = odgovarajući sat / dok druge mogu imati različita adverbijalna značenja kao što su: uzrok (*Cède ta place à ce monsieur, qui est âgé. / Ustupi svoje mjesto tom gospodinu, koji je [jer je] stariji.*), suprotnost, dopusnost (*Paul, qui a mal travaillé, a pourtant été récompensé. / Paul, koji je slabo radio [= Iako je Paul slabo radio], ipak je bio nagrađen.*), posljedica (*J'ai heurté le verre, qui s'est brisé. / Udario sam o čašu, koja [= tako da / pa / te] se razbila.*) i pretpostavka, uvjet, odnosno pogodba (*Celui qui t'entendrait te prendrait pour un insensé. / Onaj tko bi te čuo [= Ako bi te netko čuo], smatrao bi te luđakom.*), napominjući da su tada oba glagola u kondicionalu. Wagner i Pinchon (1962: 565) spominju relativne cirkumstancijalne, tj. adverbijalne rečenice (*propositions relatives circonstancielles*) koje mogu imati vrijednost zavisne uzročne, dopusne ili vremenske rečenice odvajajući se tada pauzom od svog antecedenta – očigledno misleći pritom na eksplikativnu relativnu klauzu.*

Iako su adverbijalna značenja relativnih klauza prepoznata u francuskoj literaturi, samo kod pojedinih francuskih autora postoji, kako je pokazano, i terminološko razgraničenje vezano za takve relativne klauze. U tom smislu, treba napomenuti da se u literaturi iz domene talijanistike razlikuju atributivne i apozitivne relativne klauze (*relative propre*) od adverbijalnih relativnih klauza (*proposizioni relative improprie*), koje imaju posebnu semantičku vrijednost (Terić 2005: 201). Serianni (1988: 525) u tom smislu izdvaja: finalne, konsekutivne, kondicionalne i kauzalne relativne klauze. Terić (2005: 202) tom popisu dodaje i rečenice s temporalnim i koncesivnim značenjem, te navodi sljedeće vrste adverbijalnih relativnih klauza:

finalne: *Cercavo una persona che (= affinché) mi riparasse il televisore. / Tražim nekoga tko bi mi popravio televizor [= da mi popravi televizor].*, konsekutivne: *Non c'erano problemi che (= tali che) non si potessero risolvere. / Nije bilo problema koji (= takvih da) se ne bi mogli riješiti.*, kauzalne: *Mi rivolgo a te, che (= perché) sei più ragionevole. / Obraćam se tebi koji (= jer) si razumniji.*, kondicionalne: *Chi vuole, può aderire al nostro partito. / Tko želi [= Ako netko želi], može se učlaniti u našu stranku.*, koncesivne: *Tu, che (= benché) dovresti parlare, taci. / Ti, koji (= iako) bi trebalo da govoriš, šutiš.*, temporalne: *È già un anno che (= da quando) non ti vedo. / Već je godinu dana otkad te nisam vidio.*

U konzultiranoj literaturi koja se bavi srpskim, hrvatskim i bosanskim jezikom³ obično se navodi samo povezanost relativnih klausa s mjesnim i vremenskim značenjem. Pored uzročnog značenja kojim se bavi u spomenutom radu, Kovačević prepoznaje još neke relativno-adverbijalne konstrukcije koje spominje u zaključku⁴ uz pretpostavku da se „relativnom klauzom vjerovatno mogu izraziti i ostala primarno adverbijalna značenja“ (Kovačević 1988a: 56). Adverbijalnim relativnim klauzama najviše su pozornosti posvetili Belaj (2019) te Belaj i Tanacković Faletar (2020). Belaj (2019) relativne rečenice stavlja u središte klasifikacije eksplicitno subordiniranih klausa. Polazeći naime od kriterija relativnosti/nerelativnosti, Belaj razlikuje *relativne* i *nerelativne* eksplicitno subordinirane klauze, pri čemu u okviru prvih izdvaja četiri skupine: a) relativne u užem smislu, b) relativno-adverbijalne, c) kompletivno-relativne i d) korelativne (305). Kad je riječ o skupini relativno-adverbijalnih klausa, konstatira da one „možda i najbolje oslikavaju univerzalnu narav relativnih klausa kao sintaktičkoga sredstva izražavanja različitih značenja. Relativno-adverbijalnim klauzama mogu se kodirati sva ili gotovo sva adverbijalna značenja /.../, a posljedica je to /.../ supstitucijske naravi veznoga sredstva, čime se u relativnoj klauzi omogućava razvijanje različitih novih značenja, koja su povezana s događajnom semantikom glavne klauze, odnosno antecedentom kao njezinim aktantom“ (306–307). U tom kontekstu navodi nekoliko primjera adverbijalnih značenja ostvarenih relativnom klauzom, kao što su: posljedično, uzročno, uvjetno, namjerno, dopusno, vremensko, mjesno i načinsko⁵ (307–309). Autori *Kognitivne*

³ Ovdje izdvajamo neke od konzultiranih izvora: Guberina (1952), Stevanović (1974), Kovačević (1988 b), Kordić (1995), Raguž (1997), Jahić i dr. (2000) i Čedić (2001).

⁴ Na temelju sljedećeg razmatranja: „Da to nisu samo vremensko i mjesno značenje, koje sve gramatike navode, niti još samo uzročno, što smo ga analizirali u ovom radu – nego da mogu biti i druga primarno adverbijalna značenja, potvrđiće i sljedeći primjeri u kojima relativna klauza ima posljedično: Reprezentativci su potpuno razočarali oko 20 hiljada naših gledalaca, *koji su ih često zvižducima „nagradaivali“ za seriju neuspješnih akcija* (Oslobođenje, 13435. 13.11.1985,11); – odnosno dopusno značenje: Na ovom veoma jakom turniru, gdje su gotovo sve igralice imale velemajestorske titule, pobijedila je Alisa Marić, *koja je bila najmlađi učesnik i jedina bez titule velemajestora*, itd.“ (Kovačević 1988a: 56, fusnota 23).

⁵ Osim tih temeljnih tipova relativnih adverbijalnih klausa, autor spominje i neke rubnije tipove, kao što su *ekspektivne klauze*, koje se u svojim nerelativnim varijantama uvode složenim veznicima *umjesto*

gramatike hrvatskoga jezika Belaj i Tanacković Faletar (2020) relativne adverbijalne klauze prema naravi veznoga sredstva kojim se uvode dijele u dvije temeljne skupine – *eksplicitne* i *implicitne*: „Eksplicitnima pripadaju one kod kojih je vezno sredstvo ili neki priložni relativizator ili neko drugo složeno vezno sredstvo, preko kojega se uspostavlja izravna semantička veza s adverbijalnim značenjem, a to su mjesne, vremenske, načinske, usporedne po jednakosti i usporedne po nejednakosti.“ (345) U implicitnim relativnim adverbijalnim klauzama adverbijalno se značenje naprotiv „ne eksplicira veznikom, nego se implicira semantičkim odnosom glavne i subordinirane relativne klauze, odnosom u kojemu središnju ulogu ima antecedent kao *pivot*, tj. središnji strukturno-semantičko-pragmatički element, koji omogućava profiliranje adverbijalnoga značenja, bilo da je u toj funkciji neki nominalni entitet ili cijela klauza. Zbog toga taj alternativni naziv za antecedent, koji se ponekad upotrebljava u kognitivnoj gramatici, najbolje odgovara upravo implicitnim relativnim adverbijalnim klauzama.“ (349)

3. Prikaz i analiza primjera

U ovome dijelu rada donosi se analiza primjera preuzetih iz korpusa koji se sastoji od pet francuskih romana i njihovih objavljenih prijevoda. Riječ je o sljedećim romanima: Jean Echenoz: *Je m'en vais*, Gustave Flaubert: *Madame Bovary*, *Moeurs de province*, Daniel Pennac: *La petite marchande de prose*, Marcel Proust: *A la Recherche du Temps Perdu – Du Côté de chez Swann*, Stendhal: *Le Rouge et le Noir – Chronique du XIXe siècle*. Imajući u vidu opseg rada, za analizu smo izdvojili samo po nekoliko najrepresentativnijih primjera za svako adverbijalno značenje.⁶ Objavljeni prijevodi konzultirani su kao polazište za analizu ili kao potkrepljenje vlastitih razmatranja. Treba napomenuti da cilj ovoga rada nije analiza objavljenih prijevoda ni njihova kritika, već ukazivanje na situacije u kojima je moguće ili neophodno prepoznavanje adverbijalne semantike relativnih klauza. U sljedećim zasebnim odjeljcima bit će predstavljeni primjeri relativnih klauza kojima je moguće pripisati uzročno, posljedično, dopusno, vremensko i pogodbeno značenje te neki primjeri u kojima do izražaja dolazi preplitanje pojedinih adverbijalnih značenja.⁷

---

da i *umjesto što* te *specifikacijske klauze* popratnookolnosnoga značenja uvedene veznicima *s tim što* i *s tim da* (Belaj 2019: 310).

⁶ Iz korpusa su ekscerpirana ukupno 52 primjera relativnih klauza s uzročnim značenjem, 25 primjera relativnih klauza s konsekutivnim značenjem, 30 primjera relativnih klauza s koncesivnim značenjem, 19 primjera relativnih klauza s temporalnim i 15 primjera relativnih klauza s kondicionalnim značenjem.

⁷ Korpus nije pružio nijedan primjer relativne klauze s isključivo komparativnim značenjem. Ipak, u primjeru (27) javlja se značenje proizišlo iz preplitanja značenja komparacije i hipoteze. Budući da je finalno značenje relativnih klauza u francuskom jeziku morfološki markirano upotrebom subjunktiva, te su relativne klauze s tom semantikom već prepoznate kao posebna vrsta relativnih klauza, one neće biti predmet našeg zanimanja u ovome radu.

3.1. Kauzalno značenje

U ovom slučaju relativna klausa, stavljajući fokus na antecedent (koji je uključen i u uzročni i u posljedični sadržaj),⁸ eksplicira glavnu rečenicu iznoseći uzrok njome iznesenog sadržaja:

(1) *L'année dernière, alors qu'on égorgeait les vieilles dames de Belleville pour leur piquer leurs économies, mon ami Stojilkovicz, (...), s'était mis en tête de protéger les vieilles **que les flics laissaient à la merci du loup.*** (Pennac: 22)

*Prošle godine je neko počeo da kolje i pljačka starice po Belvilu, a moj prijatelj Stojilković (...), uvrteo je sebi u glavu da mora zaštititi bakutanere, **pošto ih je policija ostavljala na milost i nemilost nasilniku.*** (Penak: 30)

U primjeru (1) prepoznata je kauzalna vrijednost relativne rečenice, te je ona prevedena zavisnom uzročnom rečenicom s veznikom *pošto*.

U primjerima (2, 3, 4) prevoditelji su se opredijelili za prijevod relativnom rečenicom. U svom pretežno stilski orijentiranom radu Prosoli (1976: 56) tako izraženom uzroku pripisuje srednji stupanj afektivnosti, nasuprot eksplicitnim kauzalnim klauzama koje imaju najmanji stupanj afektivnosti.

(2) *M. de Rênal était piqué contre le vieillard, **qui, dans cette affaire, avait été plus fin que lui.*** (Stendhal: 37)

Gospodin de Renal je bio ljut na starca koji je u tom poslu bio lukaviji od njega. (Stendhal: 34)

Značenje je te rečenice sljedeće: *M. de Rênal était piqué contre le vieillard, parce que celui-ci, dans cette affaire, avait été plus fin que lui.* (*Gospodin de Renal je bio ljut na starca zato što je ovaj, u tom poslu, bio lukaviji od njega.*)

U skladu sa zapažanjima Miloša Kovačevića (1988 a: 52), uzročnost relativne rečenice u tom primjeru povezana je sa semantičkom vrijednošću pridjeva *piqué* ('ljut') u glavnoj rečenici, kojim se označava određeno (psiho)fiziološko stanje odnosno raspoloženje. Na temelju toga zaključak je da relativna klausa pripisuje određenu osobinu antecedentu na način da uvodi i okolnost uzroka sadržaja glavne rečenice.

(3) *Julien vit qu'il ne fallait pas songer à la conquête de Mme Derville, **qui s'apercevait probablement du goût que Mme de Rênal montrait pour lui.*** (Stendhal: 88-89)

Julien uvidi da ne treba ni pomišljati na osvajanje gospođe Derville, koja vjerojatno opaža naklonost gospođe de Renal prema njemu. (Stendhal: 79)

/ Julien vit qu'il ne fallait pas songer à la conquête de Mme Derville, parce qu'elle s'apercevait probablement du goût que Mme de Rênal montrait pour lui. (Julien uvidi da ne treba ni pomišljati na osvajanje gospođe Derville, zato što / jer ona verovatno opaža naklonost gospođe de Renal prema njemu.)

Uzročno značenje relativne klauze povezano je ovdje s negativnom formom glavne rečenice. Naime, nevršenje glavne radnje nužno komunikativno zahtijeva navođenje razloga iz kojeg dolazi do toga.⁹

(4) *Cette dame, apparemment si sensible au plaisir de la propriété, venait de faire une scène abominable, pendant le dîner, à un domestique **qui avait cassé un verre à pied et dépareillé une de ses douzaines**; (...).* (Stendhal: 157)

Ta gospođa, koja je očito veoma uživala u vlasništvu, upravo je za ručkom strahovito izgrdila slugu koji je razbio vinsku čašu i tako raspario jedno od tuceta njezinih čaša, (...). (Stendhal: 137–138)

/ Cette dame, (...), venait de faire une scène abominable, pendant le dîner, à un domestique parce qu'il avait cassé un verre à pied et dépareillé une de ses douzaines; (...). (Ta gospođa, [...], upravo je za ručkom strahovito izgrdila slugu zato što je razbio vinsku čašu i tako raspario jedno od tuceta njezinih čaša, ...)

U sljedeća dva primjera relativnu klauzu uvodi zamjenica *dont* / *čiji* koja joj ujedno daje posesivno značenje:

(5) *Julien, dont le jugement n'était troublé par aucune passion, trouva bien vite un moyen de marquer à Mme de Rênal combien peu il se croyait avec elle dans des rapports d'amitié; (...).* (Stendhal: 78)

/ Comme le jugement de Julien n'était troublé par aucune passion, il trouva bien vite un moyen de marquer à Mme de Rênal combien peu il se croyait avec elle dans des rapports d'amitié; (...). (Budući da Julienovo rasuđivanje nije bilo pomućeno nikakvom strašću, on je vrlo brzo pronašao način ...)

Julienovo rasuđivanje nije bilo pomućeno nikakvom strašću, te je on vrlo brzo pronašao način da gospođi de Renal pokaže kako on ne smatra da je s njom u prijateljskim odnosima; (...). (Stendhal: 71)

Upotrebom nezavisnosloženih rečenica uz veznik *te* u objavljenom prijevodu istaknuto je uzročno-posljedično značenje te složene rečenice u francuskom jeziku, točnije prepoznato je uzročno značenje relativne klauze, što se ne može reći i za prijevod sljedećeg primjera koji je posve neprihvatljiv:

(6) *M. le marquis de La Mole, dont les ancêtres ont été si longtemps gouverneurs de la province, avait été désigné pour accompagner le roi de ***.* (Stendhal: 113)

⁹ Kovačević (1988 a: 54).

Markiz de La Mole imao je pratiti kralja, a njegovi su preci vrlo dugo bili guverneri te pokrajine. (Stendhal: 100)

Jasno je da je to što su markizovi preci tako dugo vladali tom pokrajinom razlog zbog kojeg je on određen da prati kralja: *Puisque les ancêtres de M. le marquis de La Mole ont été si longtemps gouverneurs de la province, il avait été désigné pour accompagner le roi.* (Pošto su preci markiza de La Mole bili toliko dugo guverneri te pokrajine, on je određen da prati kralja.).

U primjerima (1–3, 5, 6) riječ je, kako se vidi, o eksplikativnim klauzama, čiji je antecedent u tom kontekstu sam po sebi već dovoljno određen, što se ne može reći za primjer (4) u kojem se relativnom rečenicom u prvom redu bliže determinira, precizira nedovoljno određeni antecedent (zajednička imenica s neodređenim članom), ali je također jasno da ta determinativna klauza ujedno ima i uzročno značenje.¹⁰

3.2. Konsekutivno značenje

U sljedećim primjerima relativnom klauzom iskazuje se posljedica, odnosno rezultat sadržaja glavne rečenice s naglaskom na antecedentu, što je prepoznato i pri samom prijevodu:

(7) *Voilà le jeune homme de dix-neuf ans, mais faible en apparence, et à qui l'on en eût tout au plus donné dix-sept, qui, portant un petit paquet sous le bras, entrait dans la magnifique église de Verrières.* (Stendhal: 30–31)

Eto, takav je bio taj devetnaestogodišnji mladić, naoko slab, tako da mu nitko ne bi dao više od sedamnaest godina, koji je, noseći pod rukom mali zavežljaj, ušao u veličanstvenu crkvu u Verrieresu. (Stendhal: 28)

Ovdje je posljedično značenje relativne rečenice očigledno bilo posve neupitno i samom prevoditelju, što potvrđuje posljedična konstrukcija¹¹ s vezničkim izrazom *tako da*, koja je u svakom slučaju znatno sugestivnija od doslovnog prijevoda relativnom rečenicom.

¹⁰ Korpus, dakle pruža i primjere determinativnih relativnih klauza s adverbijalnim značenjem, iako pojedini autori, kao što smo vidjeli, prednost u izražavanju adverbijalnog značenja daju eksplikativnim relativnim klauzama ili takvu mogućnost pripisuju samo njima. Tako Kovačević (1988 a), razmatrajući uzročnu vrijednost, napominje da se o restriktivnoj, odnosno determinativnoj relativnoj rečenici (klauzi) ne može govoriti kao o uzročnoj sintaktičkoj jedinici (48) jer u tom je slučaju uzročna vrijednost zavisne klauze uvijek podređena njezinoj restriktivnoj ulozi (47), tako da, po njemu, uzročne treba tražiti samo među nerestriktivnim, tj. eksplikativnim relativnim klauzama (47).

¹¹ Prema nekim izvorima (Piper i Klajn 2017: 516), mnoge posljedične klauze uvedene spojem *tako da* samo su prividno zavisne, a zapravo „imaju vrijednost sastavnog veznika u nezavisnosloženoj rečenici sa zaključnim značenjem u drugom dijelu.“ Zbog toga bi prednost imao izraz *posljedična konstrukcija*.

I prijevodi primjera (8–9) jasno pokazuju konsektivno značenje relativne klauze. U oba slučaja riječ je o nezavisnim rečenicama s veznikom *pa*, čije je uzročno-posljedično značenje neupitno (Klajn 2005: 167; Silić i Pranjković 2007: par. 1321):

(8) *L'arrivée de Julien eut l'air de déranger beaucoup les deux amis, qui n'ajoutèrent plus un mot.* (Stendhal: 165)

Julienov je dolazak, čini se, uvelike smeo ta dva prijatelja, pa nisu više rekli ni riječi. (Stendhal: 145)

(9) *Bien qu'il fût trop loin, Ferrer essaya quand même de l'identifier mais ce léger effort suffit à l'épuiser, qui referma les yeux.* (Echenoz: 146)

Iako je bio suviše daleko, Ferer je pokušao da odredi njegovu vrstu, ali i taj laki napor bio je dovoljan da ga iscrpi, pa je zatvorio oči. (Ešnoz: 97)

Ovdje je, kako se vidi, antecedent lična zamjenica *le* u funkciji izravnog objekta. Prijevod relativnom rečenicom ovdje ne bi bio moguć: **(...), ali i taj laki napor bio je dovoljan da ga iscrpi, koji ponovo zatvori oči.* Naime, ta relativna kluza pojavljuje se u funkciji atributa objekta (Gardes-Tamine 1988: 50; Točanac-Milivojev 1989: 54), što je u francuskom jeziku česta konstrukcija uz glagole percepcije (*Je le vois qui court.*). Međutim, srpski, hrvatski i bosanski jezik nemaju takvu konstrukciju, nego se u tim slučajevima upotrebljava izrična kluza s veznikom *kako* (Vidim *ga kako trči.*).

(10) – *Et un font douze, s'écria trop tard le docteur dont personne ne comprit l'interruption.* (Proust: 298)

I još jedno, pa tuce – uzviknu doktor, ali suviše kasno, te niko ne razumede njegovu upadicu. (Prust: 71)

Ovoga puta veznik *te*, koji je semantički blizak i funkcionalno jednak vezniku *pa* (Simić i Jovanović 2002: 695–697), uvodi rečenicu kojom se označava posljedica. U ovom kontekstu relativna kluza sa zamjenicom *dont*, koja joj ujedno daje posesivno značenje, mogla bi se interpretirati kao zavisna konsektivna kluza s veznikom *pour que* koja je u korelaciji s prilogom *trop* u glavnoj rečenici: *Le docteur s'écria trop tard pour que l'on puisse comprendre son interruption.* (*Doktor uzviknu suviše kasno da bi se mogla razumeti njegova upadica.*).

(11) *La reine a jeté un coup d'œil surpris au petit Gauthier qui a brusquement rougi.* (Pennac: 157)

Kraljica je iznenađeno pogledala malog Gotjea, a ovaj je istog časa pocrveneo. (Pennac: 130)

Iako se vezniku *a* ne pripisuje zasebna posljedična vrijednost, on je u primjeru (11) sinoniman s veznicima *pa* i *te*. Taj je stav potkrijepljen i tvrdnjom iz literature (Piper i Klajn 2017: 483) da postoje suprotne rečenice s veznikom *a* (kao i s ve-

znikom *ali*), čiji su dijelovi „u međusobnoj logičkoj uslovljenosti (dopusnoj, uzročno-posledičnoj ili nekoj drugoj).“

Za ovaj rad indikativna je činjenica da nijedna relativna klauza s konsekutivnom vrijednošću nije doslovno prevedena (pritom je samo u primjeru 9 riječ o sintaktičkom ograničenju), jer potkrepljuje inicijalnu pretpostavku o značaju prepoznavanja adverbijalne semantike relativnih klauza. Relativne rečenice konsekutivne semantike ne pripisuju antecedentu stanje, nego vršenje radnje koja je posteriorna sadržaju glavne rečenice, što je osobina uzročno-posljedičnog odnosa (posljedica je postponirana uzroku), te je sintaktička pozicija relativne klauze (postpozicija u odnosu na antecedent) pogodna za izražavanje takvog odnosa. U skladu s tim, u primjerima (7–11), takva relativna klauza funkcionira i kao kondenzator konsekutivne klauze.

3.3. Koncesivno značenje

U sljedećim primjerima osobina koja se pripisuje antecedentu ili činjenica koja se o njemu priopćuje predstavlja *nedostatni* ili *koncesivni uzrok* (Pavlović 2007: 283), koji dakle ne uspijeva spriječiti radnju izraženu glavnom rečenicom, tako da bi im se moglo pripisati značenje svojstveno pravim koncesivnim klauzama. U primjerima (12–13) takvu semantiku relativne rečenice prepoznali su i sami prevoditelji:

(12) *Julien, s'obstinant à jouer le rôle d'un don Juan, lui qui de la vie n'avait eu de maîtresse, il fut sot à mourir toute la journée.* (Stendhal: 93)

Uporno izigravajući Don Juana, iako još nikad u životu nije imao ljubavnicu, Julien je cijelog dana bio strahovito glup. (Stendhal: 83)

(13) *Loussa de Casamance, pourtant, ne s'était pas muni de l'arme que ses hauts faits de Résistance l'autorisaient à porter dans une décoration venimeuse.* (Pennac: 224)

Međutim, Lusa iz Kazamanse nije nosio oružje, mada je na osnovu junačkih dela u pokretu otpora stekao pravo da ga nosi, kao neki zlokoban orden. (Penak: 185)

U tom primjeru koncesivno je značenje, kako se vidi, iskazano determinativnom relativnom rečenicom. Ono je ovdje i dodatno sugerirano prisustvom priloga *pourtant*, baš kao što primjećuju i pojedini autori (Riegel i dr. 1999). Isti je slučaj u primjeru koji slijedi:

(14) *Swann trouvait de la douceur à cette même sagesse qui tout à l'heure pourtant lui avait paru intolérable.* (Proust: 404)

/ Swann trouvait de la douceur à cette même sagesse bien que (celle-ci) tout à l'heure lui ait/eût paru intolérable. (Svan je nalazio neku umilnost u toj mudrosti, iako mu je (ona) maločas bila nepodnošljiva.)

U objavljenom prijevodu ta suprotnost prenesena je umetanjem adverzativnog konektora *međutim* u relativnu rečenicu: *Svan je nalazio neku umilnost u toj mudrosti, koja mu je, međutim, maločas bila nepodnošljiva.* (Prust: 162)

(15) *Et lui qui s'apprêtait à sortir un discours inspiré fut plongé dans un silence sacré.* (Pennac: 98)

/ Il fut plongé dans un silence sacré, bien qu'il se fût apprêté à sortir un discours inspiré. (Utonuo je u svetačko ćutanje, iako se spremao za nadahnut govor.)

U objavljenom prijevodu romana prevoditelj se opredijelio za koordiniranu adverzativnu strukturu s veznikom *ali*: *Spremao se za nadahnuti govor, ali je utonuo u svetačko ćutanje.* (Penak: 80), što adekvatno sugerira suprotnost koja bi se izgubila u slučaju prijevoda relativnom rečenicom. Ovdje se sugerira i mogućnost prijevoda zavisnom koncesivnom rečenicom, što dopušta i semantika samog veznika *ali*, kojem pojedini autori (Stanojčić i Popović 2008: 360) pripisuju između ostalih i koncesivno značenje uz napomenu da je taj odnos „blizak odnosu koji se izražava zavisnosloženom rečenicom u okviru koje je upotrijebljena zavisna koncesivna rečenica.“ U svom radu *Izražavanje dopusnosti* Pranjković (2001: 50) ga čak naziva *dopusnim konjunktorem*.

(16) *Et Swann qui était simple et négligent avec une duchesse, tremblait d'être méprisé, posait, quand il était devant une femme de chambre.* (Proust: 227)

I Svan, koji je s kakvom vojvotkinjom bio jednostavan i nehajan, drhtao je da bi mogao biti prezren, i pozirao je, kad bi se našao pred nekom sobaricom. (Prust: 9)

/ Tandis qu'il était simple et négligent avec une duchesse, Swann tremblait d'être méprisé, posait, quand il était devant une femme de chambre. (Dok je s kakvom vojvotkinjom bio jednostavan i nehajan, Svan je strepio da bi mogao biti prezren i pozirao je, kad bi se našao pred nekom sobaricom.)

Za razliku od primjera (12–15), u primjeru (16) dominantno je značenje suprotnosti (opozicije), a izostaje fokusiranje koncesivnog uzroka, stoga se ovdje sugerira transformacija s pomoću *opozitivne koncesivne rečenice* (Točanac-Milivojev 1989: 128).¹²

3.4. Temporalno značenje

I u ovom odjeljku najprije treba predstaviti primjer iz korpusa u kojemu je i prevoditelj prepoznao adverbijalno značenje relativne rečenice:

¹² U okviru odrednice *propositions concessives* tradicionalno se izdvajaju njihove podvrste: prave, opozitivne i restriktivne koncesivne klauze – *concessives vraies, concessives oppositives, concessives restrictives* (Točanac-Milivojev 1989: 128).

(17) *Il était dans cet état d'étonnement et de trouble inquiet où tombe l'âme qui vient d'obtenir ce qu'elle a longtemps désiré.* (Stendhal: 98)

Nalazio se u onom stanju čuđenja i nemirnog uzbuđenja u koje pada duša kad je upravo postigla ono što je odavno željela, ... (Stendhal: 87)

Ta relativna determinativna kluza prevedena je, kako se vidi, temporalnom rečenicom s veznikom *kad*. Takav je prijevod moguć i adekvatan zato što je antecedent determiniran određenim članom (u suprotnom bi bio pogodniji prijevod relativnom rečenicom jer bi tada bila potrebna partikularizacija imenice ... *jedna / neka duša koja je upravo postigla...*), dok određeni član, osiguravajući njezinu determinaciju dopušta uglavnom ekspliciranje okolnosti vremena (... *svaka duša / duša uopćeno / kada postigne ...*).

(18) *Julien l'embrassa, les larmes aux yeux. Sa mère pleurait tout à fait, pendant que Julien, qui avait pris Stanislas sur ses genoux, lui expliquait qu'il ne fallait pas se servir de ce mot dupe, qui, employé dans ce sens, était une façon de parler de laquais.* (Stendhal: 159)

Julien ga suznih očiju poljubi. Njegova je majka doista plakala, a Julien mu je, uzevši ga na krilo, tumačio kako se ne treba služiti riječju budala jer je u tom smislu upotrebljavaju samo sluge. (Stendhal: 139)

Prijevod glagolskim prilogom prošlim (dakle oblikom koji ponajprije izražava temporalnost, točnije – anteriornost) u toj je situaciji nužan kako bi se naglasila anteriornost radnje *prendre sur les genoux*. Naime, Žilijen je najprije uzeo dječaka na krilo, a nakon toga mu uputio kritiku. Dakle, čin podizanja dječaka na krilo u funkciji je ublažavanja nastupajuće kritike te je bitan i vremenski slijed radnji. U francuskom je taj slijed pokazan upotrebom pluskvamperfekta. U suvremenom srpskom, hrvatskom i bosanskom jeziku, u kojima upotreba pluskvamperfekta nije uobičajena, u prijevodu relativnom rečenicom (... *koji je uzeo dječaka na krilo...*) taj bi se vremenski slijed izgubio. Vremenski je slijed moguće pokazati i upotrebom nekog vremenskog priloga (*najprije, prethodno*), ali je za adekvatno prenošenje semantike te složene rečenice prvi uvjet upravo prepoznavanje vremenskog značenja relativne klauze.

Istu vremensku vrijednost za anteriornost ima i relativna kluza s predikatom u pluskvamperfektu u primjeru (19), ali je sâm kontekst takav da u prijevodu tu vrijednost nije bilo potrebno eksplicirati nekim vremenskim markerom:

(19) *En arrivant à l'auberge, madame Bovary fut étonnée de ne pas apercevoir la diligence. Hivert, qui l'avait attendue cinquante-trois minutes, avait fini par s'en aller.* (Flaubert: 281)

Došavši u svratište, gospođa Bovary se začudi što ne vidi poštansku kočiju. Hivert, koji ju je čekao pedeset i tri minute, napokon je otišao. (Flaubert: 232)

/ qui l'avait attendue cinquante-trois minutes → après l'avoir attendue cinquante-trois minutes ... (koji ju je čekao pedeset i tri minute [= nakon što / pošto ju je čekao pedeset i tri minute]).

(20) – *Pourquoi? a demandé le Chamarré qui me tenait la porte, tout en regrettant aussitôt d'avoir posé la question.* (Pennac: 148)

„Zašto?“, upitao je Šamare **otvarajući mi vrata**, i istog časa zažalio zbog toga. (Penak: 122)

U primjeru (20) također je prepoznato vremensko značenje relativne rečenice, a odnos simultanosti koji u francuskom jeziku pokazuje glagolsko vrijeme (imperfekt) vjerno je prenesen upotrebom glagolskog priloga sadašnjeg. Taj odnos simultanosti potencijalno bi se izgubio u slučaju čuvanja relativne konstrukcije u srpskom, hrvatskom i bosanskom jeziku: – *Zašto?, upitao je Šamare koji mi je otvarao vrata, i istog časa zažalio zbog toga.* U tom slučaju bila bi moguća dvostruka interpretacija: a) *dok mi je otvarao vrata* (što predstavlja vjerojatniju interpretaciju) i b) *koji mi je uvijek (redovno, uobičajeno) otvarao vrata.* Prepoznavanjem temporalne semantike relativne rečenice te uvođenjem markera simultanosti izbjegao se svaki ambigvitet.

(21) *Silence général. Dans lequel Hadouch fait son entrée.* (Pennac: 56)

Vlada potpuno muk. Prekida ga Hadušov ulazak. (Penak: 45)

U primjeru (21) riječ je o parceliziranoj relativnoj rečenici čiji supstantivni antecedent predstavlja nepotpunu rečenicu. I ovdje se nameće temporalna interpretacija – *Silence général [règne], quand Hadouch fait son entrée (Potpuna tišina [vlada], kada ulazi Haduš.)* – nakon koje proizlaze različite mogućnosti adekvatnog prijevoda (kakav je i navedeni objavljeni prijevod). Jedino bi prijevod relativnom rečenicom (*Potpuna tišina. U koju ulazi Haduš.*) bio neadekvatan.

Primjeri (17, 18, 20, 21) posebno ističu značaj prepoznavanja temporalne semantike relativnih klauza, naročito pri njihovu prenošenju u jezike koji, u odnosu na francuski, imaju reduciranu upotrebu pojedinih prošlih glagolskih vremena. To je upravo slučaj sa srpskim, hrvatskim i bosanskim jezikom. Naime, slavenska i romanska jezična zajednica „počivaju na tipološkim razlikama koje su korenito vezane upravo za glagolske sisteme koji se u slovenskim jezicima formira po gramatički ustrojenom principu glagolskog vida, dok romanski jezici obrazuju svoja glagolska značenja na vremenskoj osi u relacijama koje se uspostavljaju među postojećim vremenskim oblicima“ (Točanac 1994: 217).

3.5. Kondicionalno značenje

Slijede primjeri u kojima relativna klauza ima pogodbeno značenje:

(22) *Un charretier qui eût montré de la bravoure eût été plus brave dans son esprit qu'un terrible capitaine de hussards garni de sa moustache et de sa pipe.*¹³
(Stendhal: 88)

Kočijaš **koji bi pokazao neustrašivost** bio bi za nju veći junak nego neki strašni husarski kapetan sa brkovima i lulom.

/ Si un charretier montrait de la bravoure, il serait plus brave dans son esprit qu'un terrible capitaine ... (Kad bi kakav kočijaš pokazao neustrašivost, bio bi za nju veći junak nego neki strašni husarski kapetan ...)

(23) *Non, monsieur, répondit froidement Julien, si vous vouliez me renvoyer je serais obligé de sortir. Un engagement qui me lie sans vous obliger à rien n'est point égal, je le refuse.* (Stendhal: 40)

– Ne, gospodine – odgovori hladno Julien – kad biste vi zaželjeli da me otpustite, ja bih bio prisiljen otići. Ugovor **koji veže samo mene, a vas ni na što ne obvezuje**, nije ravnopravan, i ja ga odbijam. (Stendhal: 36)

/ Si un engagement me lie sans vous obliger à rien, il n'est point égal, ... (Ako bi ugovor vezao samo mene, a vas ne bi ni na šta obavezivao, on onda nije ravnopravan ...)

(24) *Une jeune fille coquette qui aime de bonne heure s'accoutume au trouble de l'amour; quand elle arrive à l'âge de la vraie passion, le charme de la nouveauté manque.* (Stendhal: 89)

Mlada koketna djevojka **koja rano ljubi** privikne se na ljubavna uzbuđenja; kad dođe doba prave strasti, ova više nema za nju dar novine. (Stendhal: 80)

/ Si une jeune fille coquette aime de bonne heure, elle s'accoutume au trouble de l'amour; ... (Ako / Kada koketna djevojka rano [počne da] ljubi, privikne se na ljubavna uzbuđenja; ...)

(25) – *Car, en province, les maris sont maîtres de l'opinion. Un mari qui se plaint se couvre de ridicule, chose tous les jours moins dangereuse en France;*¹⁴
(Stendhal: 147)

– Jer, u provinciji, muževi su gospodari javnog mišljenja. Muž **koji se žali / jada** postaje smiješan, stvar koja je svakog dana manje opasna u Francuskoj.

/ Si un mari se plaint, il se couvre de ridicule, ... (Ako / Kada se muž žali / jada, postaje smiješan, ...)

¹³ U objavljenom prijevodu romana rečenica nije prevedena, tako da se najprije daje vlastiti prijevod relativnom klauzom, a onda se pristupa transformaciji koja sugerira pogodbenu semantiku.

¹⁴ U objavljenom prijevodu romana rečenica nije prevedena, tako da se najprije daje vlastiti prijevod relativnom klauzom, a onda se pristupa transformaciji koja sugerira pogodbenu semantiku.

U primjerima (24–25) riječ je o generičkom kondicionalu, tako da je veznik *si* u tim primjerima sinoniman veznicima *quand* i *chaque fois que / toutes les fois que*¹⁵ te smo u prijedlogu prijevoda adverbijalnom nerelativnom klauzom sugerirali i mogućnost prijevoda veznikom *kada*.

Kako se vidi, u toj skupini primjera pojavljuju se antecedenti koji sami po sebi nisu dovoljno određeni, tj. sa širokim značenjskim opsegom (zajednička imenica s neodređenim članom). Stoga se uloga relativne rečenice, koja je u ovom slučaju daleko restriktivna, prije svega ogleda u tome da smanji taj značenjski opseg svog antecedenta, da ga bliže determinira, pri čemu se njezin sadržaj u tom kontekstu ujedno može interpretirati kao uvjet za realizaciju situacije iskazane glavnom rečenicom, što je potvrdila i mogućnost transformacije tih relativnih klausa u kondicionalne s veznikom *si*. Također može se zaključiti da je upravo restriktivna priroda tih relativnih klausa dopustila doslovan prijevod klausa na srpski, hrvatski i bosanski jezik.

U sljedećim primjerima, uvjet se prepliće s drugim semantičkim vrijednostima. U primjeru (26) riječ je o koncesivnoj hipotezi, tj. preplitanju hipoteze i koncesivnosti:

(26) *Un homme doué d'une âme noble, généreuse, et **qui eût été votre ami**, mais qui habite à cent lieues, juge de vous par l'opinion publique de votre ville, laquelle est faite par les sots que le hasard a fait naître nobles, riches et modérés.* (Stendhal: 163)

*Čovjek otmjene i plemenite duše **koji bi bio vaš prijatelj**, ali koji živi sto milja od vas, sudi o vama na osnovu javnog mnijenja vašega grada, koje stvaraju glupani što su se slučajno rodili kao plemići, bogataši i umjereni.* (Stendhal: 143)

Klauza – *qui eût été votre ami* ('koji bi bio vaš prijatelj'), zajedno s prethodnom odrednicom – *doué d'une âme noble, généreuse* ('otmjene i plemenite duše') – bliže determinira antecedent koji je i ovaj put neodređen *un homme* ('čovjek'). Međutim, u odnosu na prethodne primjere, u ovom kontekstu do izražaja dolazi irealna uvjetnodopusna značenjska nijansa: *quand bien même il serait votre ami / même s'il était ...* ('čak i kad bi bio vaš prijatelj').

U primjeru (27) konstrukcija s relativnom rečenicom donosi značenje koje odgovara značenju klausa uvedenih veznikom *comme si* (usporedba + hipoteza)¹⁶, što se ogleda i u njezinu prijevodu s pomoću vezničkog sklopa *kao da*. Ispred antecedenta nalazi se prijedlog *comme*, a sâm antecedent određuje relativna klauza s glagolom u kondicionalu:

¹⁵ Više o ovome vidjeti u: Riegel i dr. (1999); Seder (2018: 324–325).

¹⁶ Više o tome vidjeti u: Vlahović i Seder (2013: 82); Tekešinović (2022).

(27) *Chose étrange que ces mots «deux ou trois fois», rien que des mots, des mots prononcés dans l'air, à distance, puissent ainsi déchirer le cœur comme s'ils le touchaient véritablement, puissent rendre malade, comme un poison qu'on absorberait.* (Proust: 235)

Čudnovato, te reči: »dva–tri puta«, ništa, samo reči, reči izgovorene u zrak, na odstojanju, a mogu tako da razderu srce kao da ga istinski pogađaju, da čovek može od njih da se razboli **kao da je popio otrov.** (Prust: 177)

/ *Chose étrange que ces mots (...) puissent rendre malade, comme si on avait absorbé un poison.*

Osobina relativnih klausa s uvjetnom vrijednošću (analogno eksplicitnim uvjetnim klauzama) jest dakle i mogućnost preplitanja njihova značenja s drugim semantičkim nijansama.

4. Zaključna razmatranja

Analiza korpusa pokazala je da relativne klauze s antecedentom mogu imati različita adverbijalna značenja (uzročno, posljedično, dopusno, vremensko i pogodbeno), od kojih je najfrekventnije uzročno (usp. bilješka 6). S morfosintaktičkog stajališta, takve se relativne klauze općenito ne razlikuju od ostalih relativnih klausa. Ipak, primjeri (i oni navedeni u radu i ostali primjeri iz korpusa) pokazali su da je najčešća vezivna riječ tih klausa relativna zamjenica *qui*, a da su nešto rjeđe u upotrebi zamjenice *que, dont* i *lequel*. Pri tome, relativna klapza koju uvodi zamjenica *dont* / *čiji* ima posesivno značenje, osim adverbijalnog koje je kontekstualno uvjetovano. Pokazalo se također da i tzv. parcelizirana relativna klapza (čiji je antecedent nepotpuna rečenica) može imati adverbijalno (temporalno) značenje (21).

Analiza korpusa potvrdila je da eksplikativne relativne rečenice znatno češće nego determinativne imaju jasno adverbijalno značenje: samo devet od 27 primjera u ovome radu predstavljaju determinativne relativne klauze, a sličan omjer pokazuje i uvid u ukupan broj primjera ekscerpiranih iz korpusa. Pokazalo se također da se uzročno, dopusno i vremensko značenje jasno može iskazati i determinativnom relativnom klauzom (primjeri 4, 13, 17), kao i to da isključivo determinativne relativne klauze imaju pogodbeno značenje. To se razlikuje od navoda literature u kojoj se, u načelu, sposobnost prenošenja adverbijalnog značenja pripisuje ponajviše (ili isključivo) eksplikativnim relativnim klauzama. Korpus nije pružio primjere u kojima bi relativna klapza prenosila značenje komparativne zavisne rečenice. Pokazano je također da može doći i do preplitanja semantičkih vrijednosti, konkretno pogodbene i dopusne (26) te pogodbene i komparativne (27).

Zaključak je na kraju da okolnost (uzroka, posljedice itd.) koju izražavaju te relativne klauze uvijek proizlazi iz neke osobine ili radnje koja se pripisuje antecedent-

tu, za razliku od klauza čija je adverbijalno značenje sintaktički markirano (zavisne adverbijalne rečenice). Relativna klauza uvijek zadržava primarnu komponentu (obvezne ili fakultativne) determinacije antecedenta kojoj može biti pridruženo i adverbijalno značenje. To joj omogućuje dvojaku kvalifikaciju glavne rečenice te ju čini učinkovitim sredstvom jezične ekonomije.

Prepoznavanje adverbijalnog značenja relativnih klauza značajno je u domeni formiranja iskaza u francuskom jeziku, jer one u pojedinim slučajevima (kao u primjerima 7–11, 17–21) mogu funkcionirati kao kondenzatori adverbijalne rečenice (ili adverbijalne dopune). Osim toga, analiza primjera pokazala je da se taj značaj ogleda i na planu prevođenja. U tom smislu, naročito su instruktivni odjeljci koji razmatraju konsekutivnu i temporalnu semantiku relativnih klauza. Činjenica da su svi primjeri relativnih klauza s konsekutivnom semantikom prevedeni nekom konsekutivnom konstrukcijom ukazuje na to da je ta semantika (zbog prirode uzročno-posljedičnog odnosa) ponekad i dominantna u odnosu na primarnu funkciju relativne rečenice te da identifikacija takvih slučajeva čini prijevod adekvatnijim. S druge strane, prepoznavanje temporalne semantike relativnih klauza pokazalo se ne samo kao informativnije, nego i kao nužno pri prenošenju značenja relativne klauze u sustave slavenskih jezika s reduciranom upotrebom prošlih vremena, kako bi se sačuvao vremenski slijed radnji koji se u francuskom uglavnom pokazuje prošlim vremenskim oblicima. Najzad, korpus je pružio i primjer (6) neadekvatnosti prijevoda uslijed neprepoznavanja adverbijalne semantike relativne klauze.

Literatura

- Béchade, Hervé-D. 1989. *Syntaxe du français moderne et contemporain*. Paris: P.U.F. fondamental.
- Belaj, Branimir. 2019. Relacija i supstitucija kao temelj podjele eksplicitno subordiniranih klauzi. *Rasprave: Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 45/2. 299–328.
- Belaj, Branimir i Goran Tanacković Faletar. 2020. *Kognitivna gramatika hrvatskoga jezika*. Knjiga treća. *Sintaksa složene rečenice*. Zagreb: Disput.
- Čedić, Ibrahim. 2001. *Osnovi gramatike bosanskog jezika*. Sarajevo: Institut za jezik u Sarajevu.
- Deloffre, Frédéric. 1975. *La phrase française*. 3ème édition. Paris: Société d'édition d'enseignement supérieur.
- Fairon, Cédric i Anne-Catherine Simon. 2018. *Le Petit bon usage de la langue française: grammaire*. De boeck (elektronički oblik Pdf).
- Gardes-Tamine, Joëlle. 1988. *La grammaire, Syntaxe*. Paris: Armand Colin.
- Grevisse, Maurice. 1995. *Précis de grammaire française*. 30e édition. Louvain-la-Neuve: Duculot.
- Guberina, Petar. 1952. *Problemi ljudskog izraza, Povezanost jezičnih elemenata*. Matica hrvatska.
- Guberina, Petar. 1954. *Valeur logique et valeur stylistique des propositions complexes, Théorie générale et application au français*. Zagreb: Editions „Epoha“.
- Jahić, Dževad, Senahid Halilović i Ismail Palić. 2000. *Gramatika bosanskoga jezika*. Zenica: Dom štampe.

- Klajn, Ivan. 2005. *Gramatika srpskog jezika*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Kordić, Snježana. 1995. *Relativna rečenica*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Kovačević, Miloš. 1988 a. O složenoj rečenici s uzročnom relativnom klauzom. *Južnoslovenski filolog* XLIV. 45–56. Beograd: Institut za srpskohrvatski jezik.
- Kovačević, Miloš. 1988 b. *Uzročno semantičko polje*. Sarajevo: Svjetlost.
- Mauger, Gaston. 1968. *Grammaire pratique du français d'aujourd'hui (langue parlée / langue écrite)*. Édition revue. Paris: Librairie Hachette.
- Nazarenko, Adeline. 2000. *La cause et son expression en français*. Paris: Ophrys.
- Nyrop, Kristoffer. 1930. *Grammaire Historique de la Langue Française*. Tome 6°. Copenhagen: Gyldendalske Boghandel Nordisk Forlag.
- Papić, Marko. 1984. *Gramatika francuskog jezika – Strukturalna morfosintaksa*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Pavlović, Slobodan. 2007. Koncesivna klausa u starosrpskoj poslovnopravnoj pismenosti. *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu*. knjiga XXXII. 283–291. Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Piper, Predrag i Ivan Klajn. 2017. *Normativna gramatika srpskog jezika*. Novi Sad: Matica Srpska.
- Pranjkić, Ivo. 2001. Izražavanje dopusnosti. U *Druga hrvatska skladnja – Sintaktičke rasprave*. 48–52. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Prosoli, Alojzije. 1976. Uzročne rečenice. *Suvremena lingvistika*. 17–18. 53–58.
- Raguž, Dragutin. 1997. *Praktična hrvatska gramatika*. Zagreb: Medicinska naklada.
- Riegel, Martin, Jean-Christophe Pellat i René Rioul. 1999. *Grammaire méthodique du français*. Paris: P.U.F.
- Sandfeld, Kr. 1936. *Syntaxe du français contemporain II - Les propositions subordonnées*. Paris: Librairie E. Droz.
- Seder, Ružica. 2018. O hipotetičkim rečenicama uvedenim veznicima *si* i *se* u francuskom i italijanskom jeziku. *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu*. XLIII-1. 321–335. Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Serianni, Luca (con la collaborazione di Alberto Castelvetti). 1988. *Grammatica Italiana (italiano comune e lingua letteraria)*. Torino: Utet.
- Silić, Josip i Ivo Pranjković. 2007. *Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta*. Zagreb: Školska knjiga.
- Simić, Radoje i Jelena Jovanović. 2002. *Srpska sintaksa I.-II.* Beograd: Naučno društvo za negovanje i proučavanje srpskog jezika.
- Stanojčić, Živojin i Ljubomir Popović. 2008. *Gramatika srpskoga jezika za gimnazije i srednje škole*. Jedanaesto, prerađeno izdanje. Beograd: Zavod za udžbenike.
- Stevanović, Mihailo. 1974. *Savremeni srpskohrvatski jezik II (gramatički sistemi i književnojezička norma)*. Beograd: Naučna knjiga.
- Tekešinović, Lejla. 2022. O značenjima i vrijednostima rečenice koju uvodi veznik *comme si / kao da*. *Sarajevski filološki susreti 6: Zbornik radova* (knj. 1). 234–250. Sarajevo: Bosansko filološko društvo.
- Terić, Gordana. 2005. *Sintaksa italijanskog jezika*. Beograd: Filološki fakultet.
- Točanac-Milivojević, Dušanka. 1989. *Propositions, phrase et texte – Syntaxe de Phrase Française*. Novi Sad: ISJK.

- Točanac, Dušanka. 1994. O prenošenju imperfektivnih i perfektivnih značenja glagola srpskog jezika u francuski sintaksički sistem. *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu* XXIII. 218–228. Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Varga, Dražen. 2005. *Syntaxe du français*. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu – FF press.
- Vlahović, Ljubica i Ružica Seder. 2013. L'emploi du subjonctif français et du conjonctif italien exprimant un fait hypothétique dans les propositions comparatives. *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu*. XXXVIII–3. 73–85. Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Von Wartburg, Walther i Paul Zumthor. 1958. *Précis de syntaxe du français contemporain*. Berne: Éd. A. Francke S. A.
- Wagner, René-Louis i Jacqueline Pinchon. 1962. *Grammaire du français classique et moderne*. Paris: Hachette.

IZVORI

- Echenoz, Jean. 1999. *Je m'en vais*. Paris: Les éditions de minuit.
- Ešnoz, Žan. 2003. *Odlazim*. Beograd: Paidea. Prijevod: Jelena Jelić.
- Flaubert, Gustave. 1983. *Madame Bovary, Moeurs de province*. Librairie Générale Française.
- Flaubert, Gustave. *Gospođa Bovary*. Bulaja naklada (elektroničko izdanje). Prijevod: Divina Marion.
- Pennac, Daniel. 1989. *La petite marchande de prose*. Paris: Gallimard.
- Penak, Danijel. 2001. *Mala prodavačica proze*. Beograd: Plato. Prijevod: Melita Logo Milutinović.
- Proust, Marcel. 1954. *A la Recherche du Temps Perdu, Tome I: Du Côté de chez Swann. Deuxième partie: Un Amour de Swann*. Paris: Gallimard.
- Prust, Marsel. 1967. *Jedna Svanova Ljubav*. Novi Sad: Matica Srpska. Prijevod: Živojin Živojinović.
- Stendhal. *Le Rouge et le Noir – Chronique du XIXe siècle*. (elektronsko izdanje: The Project Gutenberg EBook).
- Stendhal. *Crveno i crno – Kronika XIX stoljeća*. Zagreb: Globus media d.o.o. (elektroničko izdanje). Prijevod: Ana Smokvina Ibler.

ON THE ADVERBIAL VALUES OF RELATIVE CLAUSES IN THE FRENCH LANGUAGE AND THEIR TRANSPOSITION INTO THE SERBIAN, CROATIAN AND BOSNIAN LANGUAGES

This paper discusses the adverbial values of relative clauses in the French language. Namely, relative clauses can express meanings analogous to those expressed by adverbial clauses (causal, consequential, permissive, temporal, negotiated, intentional), which is largely recognized in the literature related to the French language. However, it seems that in the literature dealing with the Serbian, Croatian and Bosnian languages, there is a lack of more detailed consideration of this phenomenon, which would allow a broader insight into the peculiarities of such relative clauses. Therefore, the main goal of this work is to look at the most important syntactic-semantic and contextual conditions in which this phenomenon occurs, and to consider the importance of its correct recognition when translating into Serbian / Croatian / Bosnian. In the introductory part of the paper, the goals and methodological procedures are explained. In the theoretical part, a review is given of the research of the mentioned phenomenon in the literature. The third, main part of the work, contains the analysis of the examples from the corpus, while in the fourth part the main conclusions resulting from the analysis are presented.

Keywords: relative clause, adverbial values, French language, Serbian / Croatian / Bosnian language

Adrese autorica:

Lejla Tekešinović

Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu

BiH – 71 000 Sarajevo, Franje Račkog 1

ileila_23@yahoo.fr

Ružica Seder

Filozofski fakultet Univerziteta u Novom Sadu

SRB – 21 000 Novi Sad, dr. Zorana Đinđića 2

ruzica.seder@ff.uns.ac.rs